

УДК 340+378

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2021-4.6>

Г. А. Капліна, кандидат юридичних наук, доцент, керівник
Правової лабораторії клінічних методів навчання «Pro bono»
юридичного факультету Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Д. О. Леонова, адміністратор Правової лабораторії
клінічних методів навчання «Pro bono» юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

БІЗНЕС-НАПРЯМ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІКИ: СОЦІАЛЬНА ЗНАЧУЩІСТЬ ТА НАВЧАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ

У статті проаналізовано соціальні та навчальні потреби та передумови впровадження в діяльність юридичних клінік України напряму правової допомоги бізнесу, розглянуто досвід функціонування правових бізнес-клінік за кордоном, їхні організаційні основи функціонування. Акцентовано, що система юридичних клінік може розширити свою соціальну місію для стимулювання інновацій, розвитку підприємництва, зайнятості населення та економічного добробуту. Аргументовано, що бізнес-напрямок діяльності сприяє зміцненню юридичної клініки як основного інструменту практичної підготовки правників із різних навчальних дисциплін, у тому числі господарського напрямку. Окрім того, звертається увага читачів, що юридична клінічна освіта має адаптуватися до низки викликів, серед яких – розвиток державної системи надання безоплатної правової допомоги та вимоги сучасного ринку праці.

У межах наукового дослідження сформульовано переваги взаємодії здобувачів із потенційними роботодавцями під час надання правової допомоги представникам мікро- та малого підприємництва. Обґрунтовано необхідність розширення кола клієнтів юридичних клінік у сфері бізнес-спільноти для отримання студентами реальних кейсів, досвіду та здобування практичних компетентностей, що в майбутньому сприятиме професійній перевазі випускників на ринку праці.

У статті зроблено спробу напрацювання вимог (умов) для впровадження бізнес-напрямку в діяльність юридичних клінік, зокрема запропоновано визначення та обмеження кола потенційних клієнтів та розроблено орієнтовний перелік питань, з яких може надаватися правова допомога суб'єктам господарювання.

На підставі дослідження зроблено висновок, що впровадження бізнес-напрямку в наданні правової допомоги суб'єктам господарювання не передбачає виділення бізнес-спеціалізації юридичних клінік на часі, однак за подальшого розвитку системи юридичних клінік таке виокремлення спеціалізації буде виправданим та логічним.

Ключові слова: юридична клініка, напрям діяльності юридичної клініки, розвиток юридичної клінічної освіти, бізнес-клініка, спеціалізація юридичних клінік.

H. A. Kaplina, D. O. Leonova. Business consulting in the activities of a legal clinic: social significance and educational need

The article analyzes the social and educational needs and prerequisites for the introduction of legal clinics in Ukraine in the field of legal aid, business experience of legal business clinics abroad, their organizational foundations. The authors emphasize that the system of legal clinics can expand its social mission to stimulate innovation, entrepreneurship, employment and economic well-being. The article argues that the business direction contributes to the strengthening of the legal clinic as the main tool for practical training of lawyers in various disciplines, including business. In addition, readers are reminded that legal clinical education must adapt to a number of challenges, including the development of the state system of free legal aid and the requirements of the modern labor market. The clinic has adapted to a number of problems, adjusting its format, expanding areas of activity and emphasizing the educational interests of applicants.

In the framework of the research, the advantages of the interaction of applicants with potential employers in providing legal assistance to representatives of micro and small businesses are formulated. The need to expand the circle of clients of legal clinics in the field of business community to provide students with real cases, experience and practical competencies, which in the future will contribute to the professional advantage of graduates in the labor market.

The article makes an author's attempt to develop requirements (conditions) for the implementation of the business direction in the activities of legal clinics, in particular, proposes the definition and limitation of potential clients and developed an indicative list of issues on which legal assistance can be provided to businesses. The study showed that the primary need for legal advice arises at the stage of starting a business and in the activities of micro and small businesses.

Based on the research, it was concluded that the introduction of business direction in providing legal assistance to businesses does not involve the allocation of business specialization of legal clinics on time, however, with the further development of system of legal clinics, such separation will be necessary and logical.

Key words: legal clinic, activities of legal clinic, development of legal clinical education, business clinic, specialization of legal clinics.

© Г. А. Капліна, Д. О. Леонова, 2021

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні створено розгалужену систему надання безоплатної правової допомоги, а юридична освіта зазнає тектонічних змін, що породжує нові виклики як перед закладами освіти у цілому, так і перед юридичними клініками зокрема. У реформуванні вищої освіти превалює тенденція значущості практичної підготовки здобувачів, розвитку soft-skills, навичок та компетентностей, які неможливо отримати у межах теоретичного вивчення дисциплін. Соціальна орієнтація діяльності клінік, що спрямована на забезпечення доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги, не забезпечує отримання здобувачами практичних навичок у межах багатьох навчальних дисциплін. Так, поза увагою клініцистів залишаються кейси з господарського, податкового, фінансового та корпоративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці активно досліджують шляхи підвищення якості юридичної освіти та впровадження практичного складника навчання засобами юридичних клінік. Зокрема, можна відзначити таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Сьюзен Р. Джонс, яка є автором багатьох наукових статей, в яких обґрунтовує важливість співпраці юридичних клінік із приватним бізнесом; А. Галай, який досліджує питання доцільності спеціалізацій юридичних клінік в Україні; Л. Логущ, яка досліджує роль юридичних клінік у забезпеченні якісної підготовки правників; К.О. Калаченкова, яка висвітлює необхідність включення господарського права в коло питань, з яких надаються консультації в юридичних клініках, та ін. Зважаючи на вже наявні здобутки, вбачається необхідним наукове та практичне обґрунтування необхідності запровадження бізнес-напрямку в діяльність юридичних клінік в Україні.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування соціальної важливості та навчальної потреби запровадження бізнес-напрямку в роботі юридичних клінік України на підставі зарубіжного досвіду та викликів сучасної вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз історії юридичного клінічного руху у світі та Україні показує двоєдиність мети існування юридичних клінік, яка проявляється у соціальному та навчальному аспектах.

Соціальний аспект діяльності юридичної клініки полягає у забезпеченні доступу представників соціально вразливих груп суспільства до правової допомоги та формуванні правової культури громадян. Соціальна спрямованість юридичних клінік розглядається через призму надання безоплатної правової допомоги найменш забезпеченим верствам населення. Однак реальні суспільні процеси, які відбуваються в державі, показують, що соціальна місія не має обмежуватися допомогою вразливим верствам населення, вона має бути спрямована на розвиток суспільства загалом.

Сьогодні ми спостерігаємо започаткування соціального підприємництва в Україні, поступове зростання кількості представників мікро та малого бізнесу, неурядових організацій, об'єднань громадян та юридичних осіб із метою захисту своїх законних інтересів. Ці процеси сприяють не лише економічному розвитку держави, а й зростанню рівня соціальності, правової свідомості, правової культури громадян та бізнесу.

Питання розширення діяльності юридичних клінік на сферу приватного бізнесу вже давно на часі в країнах, які мають більший досвід існування системи клінічної юридичної освіти. Зокрема, професорка клінічного права та директорка Клініки малого бізнесу та економічного розвитку громади (Клініка SBCED) юридичного факультету університету Джорджа Вашингтона Сьюзен Р. Джонс зазначає, що правова бізнес-клініка виникла із суспільної потреби, а саме з потреби поліпшити економічні умови малозабезпечених громад шляхом розвитку бізнесу [1, с. 86].

Досліджуючи моделі та значення комерційної клінічно-правової освіти, Девід Колінс та Бен Робінсон указують, що стартапи на початковому етапі, як правило, не мають доступу до ресурсів, яких вони потребують для захисту своїх майбутніх інтересів. Цей парадокс є особливо тривожним з огляду на те, що найчастіше найменш добре фінансовані стартапи демонструють найбільшу відданість справі до свого бізнесу. Звідси випливає, що недоступність юридичних консультацій – це один з основних бар'єрів для розвитку інновацій та самозайнятості, які можуть забезпечити стартапи [2, с. 82].

Погоджуємося з позицією вчених стосовно того, що розвиток малого бізнесу має велике значення не лише для економіки країни, а й для соціальної сфери через створення робочих місць та забезпечення самозайнятості, сплати зборів та податків, підвищення добробуту населення.

Загальновідомо, що система соціального забезпечення, її стан та розвиток напряму залежать від економіки країни, кількості зайнятого населення, сум сплачених податків та зборів тощо. В Україні вже існують соціальні проекти для допомоги, у тому числі правової, представникам громадських об'єднань, соціальному підприємству та малому бізнесу (ProVonoClub, ГО «Юридична клініка для малого та середнього бізнесу»). Необхідність правової підтримки малого бізнесу для економічного та соціального розвитку держави усвідомлюється і міжнародними організаціями. У рамках ініціативи EU4Business на базі Центрів інформаційної підтримки бізнесу у 2020 р. створено бізнес-клініки. Вони надають практичну підтримку мікро, малим і середнім підприємствам задля подолання економічної кризи, викликані пандемією COVID-19, збереження робочих місць тощо.

Ураховуючи наведене, логічним є припущення, що соціальний напрям діяльності юридичної клініки може полягати не лише в консультуванні представників вразливих верств населення, а й у наданні правової підтримки мікро та малому бізнесу, організаціям громадянського суспільства.

Окрім того, активна розбудова системи надання безоплатної правової допомоги призводить до збільшення конкуренції між державними інституціями та юридичним клініками у сфері надання первинної правової допомоги. Це ставить нові виклики перед юридичним клінічним рухом, змушуючи шукати нові напрями розвитку та способів функціонування. Андрій Галай, розглядаючи перспективи спеціалізації юридичних клінік в Україні, зазначає, що розвиток і подальша розбудова системи адвокатської безоплатної правової допомоги, визначеної Законом України «Про безоплатну правову допомогу», призведуть до зникнення потреби в існуванні такої великої кількості юридичних клінік загальної практики, замість яких найбільш затребуваними будуть спеціалізовані юридичні клініки [3, с. 17].

Ідея включення до напрямів діяльності ЮК справи з ведення бізнесу не є новою у світі юридичної освіти та активно впроваджується в деяких державах. Так, наприклад, Юридична клініка (центр) в Університеті Лойола в Чикаго, США (Loyola University Law Center, Chicago, Illinois, USA) складається з кількох окремих підрозділів клініки, один з яких – Business Law Clinic (Правова бізнес-клініка). Як зазначається на офіційному сайті клініки, студенти-клініцисти Business Law Clinic набувають реальний досвід, представляючи підприємців, власників малого бізнесу та некомерційні організації під наглядом викладачів.

Business Law Clinic до своїх клієнтів відносить:

1. Некомерційні організації, які охоплюють діяльність у сфері охорони дітей, здоров'я підлітків, благополуччя тварин, спортивні клуби, церкви, музеї, релігійні організації тощо.
2. Представників та власників малого бізнесу, які займаються різними галузями промисловості, винахідників, постачальників послуг та власників веббізнесу.

До питань консультування Business Law Clinic віднесено такі:

- утворення юридичних осіб (вибір між корпораціями, товариствами з обмеженою відповідальністю, партнерствами, спільними підприємствами та одноосібними підприємствами);
- інструкція про формування бізнесу (тобто реєстрація, подання заяви про звільнення від сплати податків за федеральним законодавством, реєстрація благодійних організацій, подання заяв про зонування та подання заявки на отримання ліцензії на підприємництво);
- питання нерухомості (тобто договори, умови оренди, купівлі-продажу та зонування);
- трудові питання (наприклад, контракти з працівниками);
- складання та перегляд документів (тобто організаційні, операційні та інші правові документи, що стосуються бізнесу чи організації) [4].

Фактично Business Law Clinic надає широкий спектр правових консультацій із питань створення, реєстрації та правового супроводу функціонування мікро та малого бізнесу і благодійних організацій та громадських об'єднань.

Таким чином, соціальна значущість бізнес-напрямку діяльності юридичних клінік полягає у правовій підтримці стартапів, мікро та малого бізнесу, що, своєю чергою, поліпшує економічні та соціальні умови для малозабезпечених верств населення, сприяє зайнятості населення та реалізації інноваційних стартапів.

Відповідно до Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу, навчальний аспект діяльності ЮК полягає у підвищенні рівня практичних знань, умінь і навичок студентів юридичних спеціальностей та впровадженні в навчальний процес елементів практичної підготовки студентів-правників у сфері юридичних послуг [5].

Як справедливо зазначає Ірина Юркевич, юридична клініка в сучасних реаліях є найбільш дієвим інструментом набуття практичних навичок для студентів, які в процесі залучення до роботи юридичної клініки можуть закріпити теоретичні знання шляхом надання правової допомоги. Саме використання своїх знань на практиці щодо реальних людей і реальних життєвих ситуацій є незмінним атрибутом підготовки справжнього фахівця, який після закінчення університету не розгубиться від словосполучення «позовна заява» [6, с. 134].

Слід звернути увагу, що сучасна вища освіта передбачає формування у здобувачів компетентностей конкретизовано до тієї чи іншої спеціальності. Деякі компетентності, такі як здатність приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами; вміння застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання консультацій, практичної юридичної допомоги; вміння приймати неупереджені і мотивовані рішення, визначати інтереси і мотиви поведінки інших осіб, примирювати сторони з протилежними інтересами, неможливо сформувати в рамках теоретичного навчання. Однак застосування юридичного клінічного навчання здатне забезпечити формування подібних практичних компетентностей. Переважна більшість навчальних дисциплін декларує формування у студентів навичок практичного характеру. Сьогодні, коли ми визначаємо коло клієнтів юридичних клінік у межах соціально вразливих груп суспільства, обмежується можливість засобами юридичної клінічної освіти напрацювати практичні компетентності з господарського, корпоративного, податкового напрямку навчальних дисциплін. Погоджуємося з К.О. Калаченковою та О.В. Титовою, які вказують, що доцільність розвитку бізнес-господарського напрямку юридичної клінічної освіти зумовлена тим, що сьогодні бізнес-середовище висуває до правників свої вимоги та часто потребує особливих навичок, як фахових, так і психологічних [7, с. 158].

Убачається необхідним розглянути питання впливу розширення напрямів діяльності юридичної клініки на взаємодію зі стейкхолдерами вищої освіти – потенційними роботодавцями.

Складний ринок праці, з яким стикаються правники після закінчення навчання, покладає на навчальний заклад зобов'язання активної співпраці зі стейкхолдерами – потенційними роботодавцями. Упровадження бізнес-напрямку діяльності юридичних клінік сприятиме доступу здобувачів до реальних, кейсів та клієнтів у сфері бізнесу. Співпраця з потенційними представниками бізнес-спільноти надасть студентам уявлення про те, які вимоги у потенційного роботодавця до рівня знань, підготовки та компетентності юрисконсульта.

Безумовно, адаптування зарубіжного досвіду функціонування нового напрямку роботи юридичних клінік в Україні потребує як теоретичного опрацювання, так і практичної апробації. Необхідним є розроблення основних положень та умов, які стануть відправними точками для започаткування бізнес-напрямку діяльності юридичної клініки.

Ураховуючи приписи Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України, Стандартів діяльності юридичних клінік України, Закону України «Про вищу освіту», розроблено такі умови (вимоги) для впровадження бізнес-напрямку в діяльність юридичної клініки:

1. Визначення та обмеження кола клієнтів. Зважаючи на соціальний складник діяльності та на те, що питання консультацій повинні бути посилюючими для клініцистів, пропонується обмежити коло клієнтів бізнес-напрямку. До потенційних клієнтів слід віднести:

- фізичних осіб, які планують відкрити власний бізнес та потребують правової консультації з питань обрання організаційно-правової форми, системи оподаткування, реєстрації суб'єкта господарювання;
- суб'єктів господарювання, які відносяться до суб'єктів мікро та малого підприємництва (відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України);
- фізичних та юридичних осіб, які планують зареєструвати громадське неприбуткове об'єднання (окрім політичних партій).

2. Перелік орієнтовних питань, з яких може проводитися консультування:

- вибір оптимальної організаційно-правової форми для реєстрації бізнесу або громадського об'єднання;
- вибір оптимальної системи оподаткування;
- роз'яснення процедури державної реєстрації суб'єкта господарювання;
- складання та вимоги до статутних документів юридичних осіб;
- трудові, соціальні та податкові питання діяльності суб'єкта господарювання;
- припинення (ліквідація, реорганізація) суб'єкта господарювання;
- деякі питання правовідносин із контрагентами (досудове врегулювання спорів, вибір форми співпраці, виду договору тощо).

Обов'язковою умовою має стати наявність кваліфікованих викладачів-кураторів, які мають достатній обсяг професійних навичок та необхідний рівень знань у сфері правового супроводу діяльності суб'єктів господарювання.

Започаткування нового напрямку діяльності юридичних клінік не передбачає виділення спеціалізації, оскільки бізнес-консультування може впровадитися на вже існуючій базі, без виокремлення підрозділів, відділів тощо. Однак слід припустити, що у міру розвитку мережі юридичних клінік в Україні поява бізнес-спеціалізації в їхній діяльності – неминучий процес.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Соціальну мету діяльності юридичної клініки слід розглядати не лише крізь призму надання безоплатної правової допомоги соціально вразливим верствам населення, а й через місію соціально-економічного розвитку суспільства, стимулювання інновацій, підтримки підприємництва та самозайнятості населення.

Навчальні переваги діяльності бізнес-напрямку діяльності юридичних клінік полягають у такому:

- по-перше, студенти вирішують більш широке коло кейсів різних галузей права (господарське, податкове, корпоративне тощо);
- по-друге, здобувачі отримують досвід роботи з потенційними роботодавцями, розуміючи запити та вимоги до професійного рівня підготовки юрисконсульта у сфері бізнесу;
- по-третє, відбувається постійний інформаційний обмін між усіма стейкхолдерами вищої освіти.

Таким чином, запровадження бізнес-напрямку в діяльності юридичних клінік сприятиме розвитку соціальної функції та збільшить ефективність здобування студентами практичних компетентностей із різних галузей права.

Перспектива подальших наукових розробок полягає у необхідності теоретичних напрацювань умов та меж запровадження бізнес-напрямку та наукових дискусій із доцільності виокремлення бізнес-спеціалізацій юридичних клінік.

Список використаних джерел:

1. Susan R. Jones, Jacqueline Lainez. Enriching the Law School Curriculum: The Rise of Transactional Legal Clinics in U.S. Law Schools. *Journal of Law & Policy*. 2014. Vol. 43. № 85. P. 85–127.

2. David Collins, Ben Robinson. Start-Ed: A Model for Commercial Clinical. *International Journal of Clinical Legal Education*. 2016. № 23(5):80. P. 80–106.

3. Галай А. Спеціалізація юридичних клінік в Україні: quo vadis? *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 1. С. 10–18.

4. BUSINESS LAW CLINIC. *LOYOLA UNIVERSITY CHICAGO* : вебсайт. URL: <https://www.luc.edu/law/academics/clinical-programs/businesslawclinic/> (дата звернення: 03.08.2021).

5. Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2006 р. № 592. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text> (дата звернення: 02.08.2021).

6. Юркевич І. Роль юридичних клінік у підготовці професійних юристів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2(22). С. 131–135.

7. Калаченкова К.О. Імітаційна клініка як засіб формування компетентностей студентів юридичних спеціальностей. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1–2. С. 155–163.